

รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูต

สายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา*

A MODEL OF ACTIVE BUDDHIST DISSEMINATION OF INDIA-NEPAL
OVERSEAS DHAMMADUTA MONKS BASED ON BUDDHIST
PSYCHOLOGY.

พระครูนรนาถเจติยาภิรักษ์ (ชูศรี)

Phrakhrunoranartjetiyaphirak (Choosree)

สิริวัฒน์ ศรีเครือดง

Siriwat Srikhruedong

ลำพอง กลมกุล

Lampong Klomkul

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

E-mail: prasit008@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล 2) เพื่อสร้างรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล และ 3) เพื่อนำเสนอรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 การศึกษาภาคสนาม ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกต มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 17 รูป ได้จากการเลือกแบบเจาะจง สำหรับในระยะที่ 2 ใช้การสนทนากลุ่ม มีกลุ่มเป้าหมาย 13 รูป/คน ได้จากการเลือกแบบเจาะจง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย ผลการวิจัยสรุปได้ว่า 1) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล ในปัจจุบันใช้วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เป็นกระบวนการมุ่งเข้าถึงชุมชนและบุคคล ใช้แนวทางตามพระพุทธเจ้าและพุทธสาวกเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อการ

* Received 11 March 2019; Revised 31 March 2019; Accepted 31 March 2019.

ทำงานพระธรรมทูต 2) รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล ประกอบด้วย สังคหวัตถุ 4 เทศนาวิธี 4 และการเผยแผ่เชิงรุก สำหรับคุณสมบัติพระธรรมทูต ประกอบด้วย มีจริยาวัตรตรงตาม ปณิธานแน่วแน่ มีองค์แห่งพระธรรมกถึก และทักษะภาษาดี จะนำไปสู่ผลคือเกิดตถาคตโพธิสัทธา ความเชื่อมั่นในพระตถาคต ได้แก่ (1) เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีอยู่จริง (2) เชื่อในพระพุทธคุณ (3) มั่นใจในองค์พระตถาคต และ (4) เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ 3) รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา สรุปได้เป็น 4S Model คือ เป้าหมายชัด (Set goals) หลักการดี (Skillful) มีวิธีการเยี่ยม (Strategic) เปี่ยมด้วยคุณสมบัติพระธรรมทูต (Smart)

คำสำคัญ: การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก, พระธรรมทูต, พุทธจิตวิทยา

Abstract

The purposes of this research were 1) to study active Buddhist dissemination of India-Nepal Overseas Dhammaduta monks, 2) to develop a model of active Buddhist dissemination of India-Nepal Overseas Dhammaduta monks, and 3) to propose a model of active Buddhist dissemination of India-Nepal Overseas Dhammaduta monks based on Buddhist Psychology. Qualitative research was used for research design and was divided into two phases. For the first phase, a field study using in-depth interview and observation were conducted and 17 key informants were selected by purposive sampling. For the second phase, focus group discussion was used for validate the developed model, and 13 target groups were selected from purposive sampling. Data from in-depth interview and focus group discussion were analyzed by using content analysis and analytic induction. Research results were shown as follows: 1) the current active Buddhist dissemination of India-Nepal Overseas Dhammaduta monk was the process that approach into community and individual person. The way of practice for Dhammaduta monks followed Buddha teaching and Buddhist disciples. 2) A model of active Buddhist Dissemination of India-Nepal Overseas

Dhammaduta monks consisted Buddhist psychology composition which were Sangaha-vatthu 4, manner of teaching 4, the process of active Buddhist dissemination. The qualification of Dhammaduta monks were good manners, focus on resolution, qualities of a preacher, good language skill. This qualification led to the result and occurred Tathāgatabodhi-saddhā that interpreted to the belief in Buddha consisted of (1) belief of having Buddha, (2) belief virtues of the Buddha, (3) confident in Buddha, and (4) belief in human potential. 3) A 4S model was developed for active Buddhist dissemination of India-Nepal Overseas Dhammaduta monks based on Buddhist psychology which composed of Set goals, Skillful, Strategies and Smart.

Keywords: Active Buddhist Dissemination, Dhammaduta Monks, Buddhist Psychology.

บทนำ

ยุคสมัยที่เปลี่ยนไปทำให้ต้องมีการปรับปรุงหรือพัฒนาในหลายอย่างให้ทันกับสถานการณ์ปัจจุบัน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเองก็เช่นเดียวกัน แม้หลักธรรมจะเป็นของจริง ไม่มีเปลี่ยนแปลงแต่ว่าการที่จะทำให้คนยุคใหม่เข้าใจในสัจธรรม เป็นสิ่งที่พระสงฆ์จะต้องพัฒนาเครื่องมือหรือรูปแบบที่เหมาะสมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งจะต้องเป็นกระบวนการเชิงรุก คือก้าวสู่ชุมชนเข้าถึงจิตใจประชาชนมากขึ้น จะไม่ใช่การรอให้ศฤงคารเข้ามาหาพระสงฆ์ แต่ภิกษุนักเผยแผ่จะต้องก้าวออกไปหรือก้าวเข้าหาประชาชน ด้วยกลไกต่างๆ ที่สามารถสร้างสรรค์ให้เหมาะสมกับยุคสมัย ที่มีช่องทางต่างๆ ให้ใช้มากมาย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการสื่อสารสัจธรรมสู่ประชาชน ทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือแม้แต่การจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมให้ศฤงคารเข้าถึงสัจธรรม ก็จะต้องเป็นกระบวนการที่น่าสนใจ มีความเหมาะสมกับวัยและประสบการณ์เดิมของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทั้งอาจจะมีการจัดในหรือนอกศาสนสถาน และจะต้องประยุกต์กระบวนการให้เข้าได้กับคนที่มีความหลากหลาย เทคนิคหรือกระบวนการจะต้องมีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของกิจกรรมซึ่งบางครั้งเป็นเป้าประสงค์ของหน่วยงานหรือองค์กรที่หวังอยากให้พระสงฆ์ได้ ส่งเสริมหลักคุณธรรมแก่

บุคลากรเป็นบางเรื่องหรือเน้นบางด้านเท่านั้น ซึ่งพระสงฆ์นักเผยแผ่จะต้องจัดกระบวนการหรือบรรยายสั่งสอนให้สอดคล้องกับหัวข้อหรือแนวทางที่สถาบันหรือองค์กรนั้นๆ ต้องการ กระบวนการเผยแผ่เชิงรุกเพื่อให้พุทธธรรมเข้าถึงประชาชนจึงเป็นสิ่งที่เป็น

พระธรรมทูตสายต่างประเทศจะต้องไปปฏิบัติศาสนกิจในการเผยแผ่และรักษาครีธา พระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในต่างแดน ในบริบทที่แตกต่างจากประเทศไทยจึงจำเป็นต้องมีแนวทางหรือรูปแบบที่เหมาะสมเพื่อการเผยแผ่ ดังที่ (พระธรรมโกศาจารย์, 2560) อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์ของการเผยแผ่เชิงรุกโดยสรุปว่า “ถ้าพระธรรมทูตไปอยู่ในต่างประเทศ สิ่งที่เขาต่อว่ามากก็คือ ให้ไปเทศน์หรือสอนเป็นภาษาอังกฤษบ้าง ท่านก็พอจะทำได้ แต่มักไม่เตรียมพูดเป็นภาษาอังกฤษ พระลังกาสดมณต์ ฉันทเพลเสร์จ เขาจะเทศน์ 15 นาทีเป็นภาษาอังกฤษ แต่พระไทยไม่ยอมเทศน์ เสียโอกาสมาก ๆ เพราะฉะนั้น ก่อนไปต่างประเทศ ท่านต้องรู้วิธีสอนภาษาไทยให้ชาวต่างชาติได้ สอนภาษาไทยผ่านภาษาอังกฤษ ภาษาไทย ก. ไก่ แบบนี้ใครก็สอนได้ แต่สอนผ่านภาษาอังกฤษ ต้องฝึก เพราะเด็กต่างประเทศไม่รู้ภาษาไทย ถ้าภาษาอังกฤษดี ให้ท่านสอนธรรมะเป็นภาษาอังกฤษ” เช่นเดียวกับ (พระครูญาณเพชรรัตน์ (เทวินทร์ ปิยะทสสี), 2560) ได้ศึกษาเรื่อง ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก พบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาควรดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรมียุทธศาสตร์ การใช้ทฤษฎี 4ส. ได้แก่ สัททสสนา-แจ่มแจ้ง สมาทปนา-จูงใจ สมุเตชนา-แก้ลวกล้ำ สัมปหังสนา-ร่าเริง และหลักกัลยาณมิตรธรรม 7 ได้แก่ เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง รู้จักชี้แจง เป็นผู้อดทน พูดด้วยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำในการเสื่อม รวมทั้งการสร้างเครือข่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งพระธรรมทูตสายต่างประเทศมีความจำเป็นที่จะต้องรักษาพระพุทธศาสนา ในต่างประเทศที่มีประเพณีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แนวทางของพระธรรมทูตจึงจะต้องเป็นแนวทางการอยู่ร่วมกันตามหลักพุทธจริยธรรม ด้านวัฒนธรรมของคนกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ด้วยการส่งเสริมให้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทำให้เกิดความรักความสามัคคี เป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้เกิดการอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี ของคนในสังคมที่หลากหลาย ประเพณี แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ 1) ประเพณีส่วนบุคคล เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การบวช แต่งงาน และการตาย 2) ประเพณีส่วนสังคมหรือส่วนชุมชน เกี่ยวกับคนในสังคมได้ปฏิบัติร่วมกันเป็นส่วนใหญ่ เช่นวันสำคัญทางศาสนา วันลอยกระทง วัน

สงกรานต์ การร่วมงานเกี่ยวกับศัพไร่ฎาติ 3) ประเพณีส่วนรัฐบาล เป็นประเพณีที่รัฐจัดขึ้น รวมทั้งราชพิธีต่างๆ ของพระมหากษัตริย์ เช่น การถวายผ้ากฐินหลวง งานเฉลิมพระเกียรติต่างๆ หรือกิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นของภาครัฐ (อภิเชษฐ จันทรดี, 2559)

การสื่อสารพุทธธรรม สู่ประชาชนจึงต้องจะบูรณาการร่วมกับศาสตร์ต่างๆ หรือแนวทางต่างๆ ดังนั้น การประยุกต์หลักธรรมเพื่อให้เข้าถึงเด็กและเยาวชนมากที่สุด ทำได้โดยการเปิดใจเยาวชนก่อนเพื่อให้เยาวชนยอมให้ธรรมะเข้าสู่จิตใจของเยาวชนง่ายขึ้น การสร้างกิจกรรมที่น่าสนใจให้เยาวชน เพื่อทำให้เยาวชนเกิดความสนใจมากยิ่งขึ้นและทำให้เกิดความร่วมมือในการเข้าร่วมกิจกรรมได้มากขึ้น (วีรชัย อนันต์เด็ยร, 2556) ซึ่งพระธรรมทูตผู้เผยแผ่เชิงรุกก็ต้องรู้วิธีการนำหลักธรรมมาใช้กับเยาวชนทำได้ใน 2 มิติ คือ การประยุกต์วิธีการสอนหลักธรรม เช่น การเปิดใจเยาวชน กิจกรรมนอกหลักสูตร การเข้าค่ายต่างๆ เป็นต้น และการขัดเกลาจิตใจ เช่น ทำให้เยาวชนได้มีโอกาสเข้าใกล้ศาสนา การสร้างสำนึกที่ดีให้กับเยาวชน เป็นการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจ ในบุคคลที่หลากหลายอยู่นั้น รูปแบบกิจกรรมก็จะเน้นความสบายของผู้ปฏิบัติ ใช้ภาษาง่าย สะดวกต่อการเข้าใจและจดจำ มุ่งผลด้านการใช้สติปัญญาแก้ปัญหาสถานการณ์เฉพาะหน้า รู้สึกผ่อนคลายจากเรื่องราวต่างๆ การอยู่ร่วมกับกัลยาณมิตร ผู้ร่วมกิจกรรมรู้จักปล่อยวาง (พระมหาเมธา จันทสโร (คำไหล), 2557) พระธรรมทูตสายต่างประเทศจึงต้องเป็นบุคคลที่มีความสามารถหลากหลาย แม้แต่ในประเทศไทยก็ยังพบว่า เกิดความขาดแคลนบุคลากรและบุคลากรก็ขาดขวัญกำลังใจที่จะสนับสนุนให้เกิดการขับเคลื่อนงาน พระศาสนาให้มีประสิทธิภาพ (พระครูธรรมธรรสายัณห์, 2559) เมื่อไปอยู่ต่างประเทศแล้วภาระงานและบทบาทหน้าที่ที่จะต้องมีความมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาและส่งเสริมพระธรรมทูตให้มีขีดความสามารถและศักยภาพเพิ่มขึ้น ก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งของการพัฒนาพระธรรมทูตไทย ให้มีคุณภาพและสามารถสร้างหรือเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในบรรดาพระธรรมทูตสายต่างประเทศทั้งหมด มีสายพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาล พบว่ามีผลงานโดดเด่น เป็นที่ประจักษ์และมีการสื่อสารอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า พระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลมีลักษณะหรือรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกอย่างไร ในฐานะที่ปฏิบัติศาสนกิจในแดนพุทธภูมิ ที่มีความหลากหลายทั้งเชื้อชาติ ความเชื่อ แต่นับตั้งแต่สร้างวัดไทยพุทธคยาเมื่อปี 2501 งานพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลก็ได้ดำเนินมาเป็นเวลา 60 ปี จึงถือว่ายาวนานและหนาแน่นไปด้วยองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่องานพระ

ศาสนา และจะได้เป็นแนวทางให้กับการพัฒนาพระธรรมทูตไทยเพื่อไปประกาศพระศาสนาในต่างแดนเช่นกัน เกือบ 60 ปี คณะพระธรรมทูตไทยสายประเทศอินเดียทุกชุดได้ปฏิบัติหน้าที่ในการทำนุบำรุงและเผยแผ่พุทธศาสนาในอินเดียและส่งเสริมความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างคณะสงฆ์ไทยและคณะสงฆ์นานาชาติในอินเดียอย่างแข็งขันและได้ผลดียิ่ง การดำเนินงานเผยแผ่พุทธศาสนาของวัดไทยในอินเดียมีทั้งเรื่องการจัดการอุปสรรพชา อุปสมบท การศึกษาพระปริยัติ และการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระภิกษุสามเณร ตลอดจนการปกครองดูแลคณะสงฆ์ แม่ชี และเจ้าหน้าที่ของวัดที่พำนักอยู่ที่วัด รวมถึงการต้อนรับและจัดที่พักอาหาร และการรักษาพยาบาลให้แก่ พระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวไทยที่มาจาริกแสวงบุญเป็นจำนวนมาก ด้วยการทำงานอย่างขันแข็งของพระธรรมทูตไทยสายประเทศอินเดีย ทำให้เกิดการจัดสร้างวัดไทยในอินเดียอีกจำนวนมาก อาทิ วัดไทยพุทธคยา วัดไทยสิริราชคฤห์ วัดไทยนาลันทา วัดไทยไวสาลี วัดไทยเชตวัน เป็นต้น ปัจจุบันรัฐบาลอินเดียให้ความสำคัญกับพุทธศาสนามากขึ้น มีบุคคลต่างๆ ในวงราชการและการเมืองที่นับถือพุทธศาสนา มีโครงการฟื้นฟูมหาวิทยาลัยนาลันทาให้กลับมาเป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่เช่นในอดีต รวมทั้งโครงการพัฒนาสังเวชนียสถานให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในรัฐพิหาร รัฐอุตตรประเทศ และรัฐต่างๆ ในอินเดีย ซึ่งเป็นดินแดนต้นกำเนิดพุทธศาสนา ซึ่งมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของรัฐต่างๆ ดังกล่าว อย่างยิ่ง (สถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงนิวเดลี, 2560)

จากความสำคัญและความเป็นมาดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา” เพื่อศึกษาวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล และวิเคราะห์รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาเชิงรุกตามหลักพุทธจิตวิทยาเป็นอย่างไร ซึ่งจะได้ดำเนินการค้นคว้าทั้งด้านเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการลงพื้นที่ศึกษาภาคสนาม และผลการวิจัยที่ได้รับสามารถนำเสนอเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติหน้าที่ของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล เพื่อการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาในแดนพุทธภูมิสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล

2. เพื่อสร้างรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล

3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ใช้การศึกษาภาคสนาม (field study) ผู้วิจัยลงพื้นที่ด้วยตนเองในการสังเกตและสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ผู้วิจัยได้ทำการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) แบบเจาะจง โดยกำหนดคุณสมบัติคือ เป็นพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลที่มีประสบการณ์ไม่น้อยกว่า 5 ปี และมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ เกี่ยวกับการเผยแผ่ในประเทศอินเดีย-เนปาล จำนวน 17 ท่าน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (analytic induction) แล้วร่างรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกตามหลักพุทธจิตวิทยาของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล จากนั้นได้จัดสนทนากลุ่ม (focus group discussion) ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อสนทนากลุ่ม โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อระดมความคิดเกี่ยวกับรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา 2) เพื่อตรวจสอบการนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา

ผลการวิจัย

การสรุปผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปเป็น 3 ตอน ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผลการวิจัยสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล สรุปได้ว่า ปัจจุบันงานพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล มีวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล เป็นกระบวนการที่มุ่งเข้าถึงชุมชน และบุคคล ใช้แนวทางตามพระพุทธเจ้าและพุทธสาวกเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อการทำงานพระธรรมทูต ในด้านต่างๆ ซึ่งได้จำแนกให้เห็นการทำงานเชิงรุกด้วยวิธีการ การบรรยายนำแสงบุญ การเขียนหนังสือ การ

นำเสนอผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และโทรทัศน์ การสื่อสารผ่านสื่อออนไลน์ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ งานสังคมสงเคราะห์ งานศาสนสัมพันธ์

2. รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล สามารถจำแนกออกเป็นด้านๆ สรุปได้ ดังต่อไปนี้ 1) ด้านคุณสมบัติหรือคุณสมบัติพระธรรมทูต 2) ด้านผลที่เกิดขึ้นกับคนอินเดียและเนปาล 3) ด้านผลที่เกิดขึ้นกับผู้แสวงบุญ 4) ด้านการสร้างสัมพันธ์ด้วยงานสังคมสงเคราะห์หรือศาสนสงเคราะห์ 5) ด้านการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่ 6) ด้านการประพุดิตินให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม และ 7) ด้านการวางตัวและบุคลิกภาพ

3. จากรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาล ตามหลักพุทธจิตวิทยา ที่พัฒนาขึ้น ได้ศึกษาผ่านกระบวนการพัฒนารูปแบบ สรุปได้ว่า เป้าหมายของการทำงานของพระธรรมทูต คือ ตถาคตโพธิสัตว์ หมายถึง ความเชื่อมั่นในพระตถาคตอันเป็นผลจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาล มีองค์ประกอบ 4 ประการ ได้แก่ เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีอยู่จริง เชื่อในพระพุทธคุณ มั่นใจในองค์พระตถาคต และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์

หลักการทางพุทธจิตวิทยา ที่พระธรรมทูตนำมาปรับใช้เป็นแนวทางตามหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้ว ดังนั้น การเผยแผ่ตามหลักพุทธจิตวิทยา จึงหมายถึง การสร้างความเข้าใจและเกิดศรัทธาพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนด้วยหลักเทศนา 4 อันเป็นแนวทางการบรรยาย อภิปรายและสอนธรรมะให้กับประชาชน พร้อมทั้งการดำเนินกิจกรรมของวัดไทยในอินเดียที่ประกอบด้วยหลักสังคหวัตถุ 4

วิธีการเผยแผ่ของพระธรรมทูตเป็นไปในลักษณะของเชิงรุก คือก้าวไปหาชุมชนและสังคม การเผยแผ่เชิงรุกของพระธรรมทูต โดยใช้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ ที่มากกว่าการเทศน์ ประกอบด้วย การบรรยายนำเสนอแสวงบุญ การสนทนาธรรม การเขียนหนังสือ การนำเสนอผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และโทรทัศน์ การสื่อสารผ่านสื่อออนไลน์ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการและงานสังคมสงเคราะห์

พระธรรมทูตที่ดีควรมีคุณสมบัติพระธรรมทูต กล่าวคือ สิ่งที่พระธรรมทูตต้องมีถือเป็นคุณลักษณะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการปฏิบัติศาสนกิจในการเป็นพระธรรมทูตในประเทศอินเดีย เนปาล ประกอบไปด้วย มีจริยวัตรงดงาม ปณิธานแน่วแน่ มีองค์แห่งพระธรรมกถึกและทักษะภาษาดี

ดังนั้น รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา สามารถสรุปเป็นแนวคิดได้ว่า 4S Model ได้แก่ เป้าหมายชัด (Set goals) หลักการดี (Skillful) มีวิธีการเยี่ยม (Strategic) เปี่ยมด้วยคุณสมบัติพระธรรมทูต (Smart)

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกตามหลักพุทธจิตวิทยาของพระธรรมทูตสายต่างประเทศ กรณีศึกษาพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาล สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา จากการศึกษาผ่านกระบวนการพัฒนารูปแบบ สรุปได้ว่า เป้าหมายของการทำงานของพระธรรมทูต คือ ตถาคตโพธิสัตว์ หมายถึง ความเชื่อมั่นในพระตถาคตอันเป็นผลจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนปาล มีองค์ประกอบ 4 ประการ ได้แก่ เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีอยู่จริง เชื่อในพระพุทธคุณ มั่นใจในองค์พระตถาคต และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ (ธนดล ภูชนะศิริ, 2558) ที่ศึกษาพบว่า ความประทับใจและความศรัทธา ทั้งจากความสะอาด ความเป็นระเบียบ การบริหารความสะอาด สงคัมและบรรยากาศภายในวัด ความเคร่งครัดในการรักษาศีลของพระสงฆ์ และภาวะผู้นำของบุคคลสำคัญของวัด โดยเฉพาะเจ้าอาวาสว่ามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกมาปฏิบัติธรรมซึ่งวัดของพระธรรมทูตในอินเดียนั้นเน้นความสะอาดและบริหารจัดการได้เป็นอย่างดีทำให้ประชาชนที่ได้เดินทางไปเยี่ยมเยือนนั้นมีความประทับใจและเกิดศรัทธา เป็นที่สัพบายะแก่การเจริญศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าพระธรรมทูตได้สร้างแรงจูงใจให้เกิดตถาคตโพธิศรัทธา ประกอบการเทศน์การบรรยาย ประชาชนเกิดความน้อมนำปฏิบัติหลักไตรสิกขาเป็นต้นว่า รักษาศีลตลอดการเดินทางแสวงบุญ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ (ชันทอง วัฒนประดิษฐ์, 2558) ที่พบว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้ประโยชน์ที่เกิดจากความปรารถนาความสุขของมนุษย์มาสร้างแรงจูงใจที่มุ่งสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาเป็นสุขที่แท้จริง ทรงใช้ประโยชน์จากความกลัวนำมาสร้างแรงจูงใจให้เห็นโทษและภัยของการละเมิดศีล และทรงใช้ประโยชน์จากความเชื่อเรื่องกรรมนำมาสร้างแรงจูงใจโดยจุดมุ่งหมายเพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรม แรงจูงใจภายนอกที่เกิดขึ้นจากกัลยาณมิตรมีบทบาทที่สำคัญในการสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติตาม ศีล 5 คุณสมบัติที่

สำคัญของกัลยาณมิตรก็คือ การทำหน้าที่เป็นแบบอย่างที่ดีและจำเป็นต้องรู้วิธีการสร้างแรงจูงใจเพื่อให้เหมาะสมกับความเชื่อพื้นฐานของแต่ละบุคคล และสอดคล้องกับ (พระมหาอำนาจ มีราคา, 2559) ศึกษาเกี่ยวกับแนวทางในการเผยแพร่พุทธศาสนาในต่างประเทศ: กรณีศึกษา ประเทศเนเธอร์แลนด์ ผลการศึกษาพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศนั้นต้องอาศัยการจัดกิจกรรมภายในวัด เช่น การจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญของชาติ การเทศน์ การปาฐกถา เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจและ กิจกรรมของชาวพุทธในต่างประเทศ

หลักการทางพุทธจิตวิทยา ที่พระธรรมทูตนำมาปรับใช้เป็นแนวทางตามหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้ว ดังนั้น การเผยแผ่ตามหลักพุทธจิตวิทยา จึงหมายถึง การสร้างความเข้าใจและเกิดศรัทธาพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนด้วยหลักเทศนา 4 อันเป็นแนวทางการบรรยาย อภิปรายและสอนธรรมะให้กับประชาชน พร้อมทั้งการดำเนินกิจกรรมของวัดไทยในอินเดียที่ประกอบด้วยหลักสังคหวัตถุ 4 ผลการศึกษาดังกล่าวมีความสอดคล้องกับ พระครูญาณเพชรรัตน์ (เทวินทร์ ปิยทสฺสี) (2560) ที่ศึกษาเรื่อง ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก พบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาควรดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรมียุทธศาสตร์ด้วยการวิเคราะห์แบบสวอท(SWOT Analysis) การใช้ทฤษฎี 4 ส. ได้แก่ สัททสสนา-แจ่มแจ้ง สมาทปนา-จูงใจ สมุเตชนา-แก้แค้น สัมปหังสนา-รำเริง นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ (พระมหาอิสเรศ ฐิตจิตโต, 2559) ที่ศึกษาพบว่า รูปแบบที่ใช้ในการสื่อสารภาษาธรรม การปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น บรรยายธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียง การสนทนาการบรรยายและตอบปัญหา เป็นปัจจัยที่พาพุทธธรรมไปสู่ชาวบ้าน สอดคล้องกับการศึกษาของ (พระมหาสนอง จำนิลและคณะ, 2558) พบว่า รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย การสอนด้วยทฤษฎี 4 ส คือ สัททสสนา สมาทปนา สมุเตชนา สัมปหังสนา 6) การสอนด้วยปาฏิหาริย์ 3 คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์และอนุศาสนียปาฏิหาริย์

วิธีการเผยแผ่ของพระธรรมทูตเป็นไปในลักษณะของเชิงรุก คือก้าวไปหาชุมชนและสังคม การเผยแผ่เชิงรุกของพระธรรมทูต หมายถึง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ ที่มากกว่าการเทศน์ ประกอบด้วย การบรรยายนำแสงบุญ การสนทนาธรรม

การเขียนหนังสือ การนำเสนอผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และโทรทัศน์ การสื่อสารผ่านสื่อออนไลน์ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และงานสังคมสงเคราะห์ ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของผลการศึกษาดังกล่าวมานั้น มีความสอดคล้องกับการศึกษาของ (พระมหาสนอง จำนิตและคณะ, 2558) ศึกษาพบว่า รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย ประกอบด้วย 1) ความตระหนักในหน้าที่ 2) การเผยแผ่ศาสนาอย่างกว้างไกล สิ่งดังกล่าวเป็นปัจจัยสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนหันมาเรียนรู้พระพุทธศาสนาและเข้าวัดมากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ (พระมหาธนกร อัครจันทร์, 2557) ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยจูงใจการเข้าวัดของประชาชนกับความสำเร็จในการบริหารจัดการศึกษาเปรียบเทียบวัดปทุมวนารามราชวรวิหารกับวัดไร่ขิง, ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยจูงใจการเข้าวัดของประชาชนของวัดปทุมวนารามราชวรวิหารโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนวัดไร่ขิง อยู่ในระดับมากและระดับการบริหารจัดการของวัดทั้งสองแห่งอยู่ในระดับมาก ซึ่งปัจจัยด้านเจ้าอาวาสและพระสงฆ์ การประชาสัมพันธ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีความสัมพันธ์ต่อความสำเร็จในการบริหารวัดของปทุมวนารามราชวรวิหาร และปัจจัยด้านการประชาสัมพันธ์ ชื่อเสียงของวัด และเจ้าอาวาสและพระสงฆ์ มีความสัมพันธ์ต่อความสำเร็จในการบริหารวัดของวัดไร่ขิง และพบว่า สอดคล้องกับการศึกษาของ (กรกต ชาบัณฑิตและคณะ, 2556) ศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก ผลการวิจัยพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอดีต มีเป้าหมายที่ชัดเจนคือเพื่อประโยชน์สุขแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย สำหรับรูปแบบการเผยแผ่นั้นในปัจจุบันเป็นแบบเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ ส่วนวิธีการเผยแผ่นั้นขึ้นอยู่กับความสามารถและเชี่ยวชาญของผู้เผยแผ่ ซึ่งมีวิธีการเทศนาธรรมปาฐกถาธรรม อภิปรายธรรม สนทนาธรรม การสอนกรรมฐาน และการสอนแบบประยุกต์ ซึ่ง (กุศล โพธิ์สุวรรณ, 2557) ศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) พบว่าท่านสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เกิดประโยชน์ได้กับสังคมไทยในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านมีความสามารถในการสื่อสาร ในรูปแบบต่างๆ กับพระภิกษุ แม่ชีและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ให้มีความเข้าใจและศรัทธาที่จะเขามาศึกษาปฏิบัติธรรม โดยการพูดของท่านมีปิยวาจา ท่านไม่พูดให้ผู้ใดกระทบกระเทือนใจ เวลาใครมีเรื่องเดือดร้อนมาปรึกษาท่านก็จะรับฟัง และให้คำแนะนำที่มีประโยชน์ พระธรรมทูตที่ดีควรมี คุณสมบัติพระธรรมทูต หมายถึง สิ่งที่พระธรรมทูตต้องมีถือเป็นคุณลักษณะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการปฏิบัติศาสนกิจในการเป็นพระธรรมทูตในประเทศ

อินเดียเนपाल ประกอบไปด้วย มีจริยาวัตรงดงาม ปณิธานแน่วแน่ มืองค์แห่งพระธรรมกถึก และทักษะภาษาดี ผลการศึกษาดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับการค้นพบของ (พระมหามนตรี ศรีบุญอง, 2550) ศึกษาเรื่อง แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตสาย ต่างประเทศในทศวรรษหน้า(2551-2560) พบว่า พระธรรมทูต จะต้องเป็นผู้มีศีลาจารวัตรเป็น ผู้นำทางจิตวิญญาณมีความอดทน และควรมีความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันและกัน เสียสละ เพื่องานให้แก่พระพุทธศาสนา มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีสามารถสื่อสารด้วยภาษาต่างประเทศได้ และพระครูญาณเพชรรัตน์(เทวินทร์ ปิยทสสี) (2560) ได้เน้นหลักกัลยาณมิตรธรรม 7 ได้แก่ เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง รู้จักชี้แจง เป็นผู้อดทน พูดด้วยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชกน้าในการ เสื่อ รวมทั้งการสร้างเครือข่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นยุทธศาสตร์การเผยแผ่ พระพุทธศาสนาเชิงรุก

สรุป

จากผลการศึกษาที่พบว่า รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูต สายอินเดียเนपाल ประกอบด้วย 4S Model ได้แก่ เป้าหมายชัด(Set goals) หลักการดี (Skillful) มีวิธีการเยี่ยม (Strategic) เปี่ยมด้วยคุณสมบัติพระธรรมทูต (Smart) ฟังนำไปปฏิบัติ ด้วย 1) การสร้างรูปแบบที่สามารถถอดแบบนำไปประยุกต์หรือปรับใช้กับการทำงานของพระ ธรรมทูตทั้งภายในและสายต่างประเทศได้เพื่อประโยชน์แห่งมหาชน 2) การสร้างกระบวนการ ให้พระธรรมทูตสายอื่นๆ ได้เข้ามาศึกษาดูงานการทำงานของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย- เนपाल และ 3) การสนับสนุนให้มีการก่อตั้งหรือส่งเสริมโรงเรียนพระธรรมทูต เพื่อพัฒนา พระสงฆ์ให้มีความสามารถมีทักษะในการทำหน้าที่จากพระธรรมทูตที่มีประสบการณ์และเป็น การเตรียมความพร้อมให้กับพระธรรมทูตรุ่นต่อไป ที่จะไปสานงานต่อเพื่อสืบทอดอายุ พระพุทธศาสนาต่อไป นอกจากนี้ ควรที่จะทำการศึกษาวิจัยอยู่หลายประเด็น จะช่วยเพิ่มพูน องค์ความรู้ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกได้มากยิ่งขึ้น ได้แก่ 1) จากการศึกษาเรื่อง รูปแบบ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกตามหลักพุทธจิตวิทยาของพระธรรมทูตสายต่างประเทศ กรณีศึกษาพระธรรมทูตสายอินเดีย-เนपाल เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ทำการเก็บข้อมูลด้วยการลงพื้นที่ภาคสนาม สัมภาษณ์เชิงลึก และสังเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย จึงควรมีการออกแบบ การวิจัยที่เป็นเชิงปริมาณ โดยต่อยอดจากรูปแบบหรือ Model ที่ออกแบบไว้แล้วนำไปสร้างข้อ

คำถามเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ด้วยโปรแกรมเชิงสถิติ ก็จะทำให้ได้ข้อค้นพบที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2) จากผลการศึกษาที่พบว่า การทำงานของพระธรรมทูตทำให้เกิดความเชื่อในพระพุทธศาสนา มากยิ่งขึ้น เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา อันเป็นมิติทางพุทธจิตวิทยา จึงควรศึกษาในด้านอื่นๆ เพิ่มเติม เช่น การแสวงบุญในอินเดียมีผลต่อความมั่นคงทางอารมณ์ หรือการรู้แจ้งตน มากขึ้นหรือไม่ โดยสร้างเป็นงานวิจัยเชิงทดลองเปรียบเทียบกลุ่มที่เดินทางมาแสวงบุญกับกลุ่มที่ไม่ได้มา และ 3) การศึกษาวิจัยพัฒนารูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกตามหลักพุทธจิตวิทยาของพระธรรมทูตสายต่างประเทศ ให้เป็นหลักสูตรเพื่ออบรมพัฒนาพระธรรมทูตที่เหมาะสม

เอกสารอ้างอิง

- กรกต ชาบัณฑิตและคณะ. (พฤษภาคม-สิงหาคม 2556). ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์*, ปีที่ 7 (ฉบับที่ 2).
- พระครูญาณเพชรรัตน์ (เทวินทร์ ปิยทสสี). (2560). ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 2.
- พระครูธรรมธรรสายัณห์. (2559). การบริหารจัดการในการเรียนการสอนธรรมศึกษาของโรงเรียนมัธยมศึกษาในกรุงเทพมหานครและสมุทรปราการ. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ)*, บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาเมธา จันทสาโร (คำไหล). (2557). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนาเชิงประยุกต์. ใน *พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)*, บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหามนตรี ศรีบุญอง. (2550). แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตสายต่างประเทศในทวารวดีราชหน้า (2551-2560). ใน *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา*, บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- พระมหาอิศเรศ จิตฺตจิตฺโต. (2559). รูปแบบการสื่อสารพุทธธรรมของพระธรรมกถึกเพื่อการพัฒนาชีวิตชาวพุทธในจังหวัดตราด. ใน บัณฑิตวิทยาลัย วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา), มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วีรชัย อนันต์เชียร. (2556). กลยุทธ์การพัฒนาจริยธรรมสำหรับเยาวชนไทย. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต (สาขารัฐประศาสนศาสตร์), บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงนิวเดลี. (2560). ประวัติพุทธศาสนาในอินเดีย. เรียกใช้เมื่อ 6 มิถุนายน 2560 จาก <http://newdelhi.thaiembassy.org/th/useful-knowledge-th/pilgrimag-wat-thai-th/buddhism-history-in-india-th/>
- อภิเชษฐ จันทรดี. (2559). แนวทางการอยู่ร่วมกันตามหลักพุทธจริยธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ 5 กลุ่ม ในอำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา), บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์. (2560). ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก, ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา". เรียกใช้เมื่อ 6 มิถุนายน 2560 จาก http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=179&articlegroup_id=21.
- กุศล โพธิ์สุวรรณ. (มกราคม-มิถุนายน 2557). ภาวะผู้นำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). วารสารศึกษาศาสตร์ มสธ, ปีที่ 7(ฉบับที่ 1).
- ขันทอง วัฒนประดิษฐ์. (มกราคม – มิถุนายน 2558). พุทธวิธีสร้างแรงจูงใจในการรักษาศีล 5. วารสารจิตวิทยา มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต, ปีที่ 5.
- ชนดล ภูชนะศิริ. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2558). ความประทับใจ ความศรัทธาและการบริจาคของผู้ปฏิบัติธรรมที่วัดแห่งหนึ่งในภาคกลาง. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา, ปีที่ 3(ฉบับที่ 2).
- พระมหาธนกร อัครจันทร์. (มกราคม-ธันวาคม 2557). ปัจจัยจูงใจการเข้าวัดของประชาชนกับความสำเร็จในการบริหารวัด ศึกษาเปรียบเทียบวัดปทุมวนารามราชวรวิหารกับวัดไร่จิง. วารสารเผยแพร่วรรู้ทางวิชาการและงานวิจัย, ปีที่ 21(ฉบับที่ 1).

พระมหาสนอง จำนิตและคณะ. (เมษายน – มิถุนายน 2558). การพัฒนารูปแบบและยุทธศาสตร์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย.

วารสารครุศาสตร์, ปีที่ 43(ฉบับที่ 2).

พระมหาอำนาจ มีราคา. (มกราคม-เมษายน 2559). แนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ: กรณีศึกษาประเทศเนเธอร์แลนด์. *วารสารบริหารการศึกษาศึกษาวิจัยจิตมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ปีที่ 16(ฉบับที่ 1).*